

Adres
Kunstlaan 16,
1210 Sint-Joost-ten-Node

Contact
02 217 81 61

Volg ons
 Musée Charlier - Charliermuseum

Omslagfoto © Andrea Anoni

Het Charliermuseum & Victor Horta

De verbouwing van een herenhuis tot moderne kunstgalerij (1890 - 1893)

Charlier
musée|museum

Edito

Welkom in het huis van weldoener, kunstliefhebber en verzamelaar Henri Van Cutsem, vandaag het Charliermuseum.

Dit herenhuis, dat in de 20ste eeuw een gemeentelijk museum werd, is trouw gebleven aan de geest van deze mecenas, die Victor Horta vroeg om zijn woning te renoveren tot een belangrijke ontmoetingsplaats voor uitwisselingen en inspiratie rond kunst.

Kunstenars voelden zich thuis in deze unieke ruimte en u vindt er de belangrijkste schilders en beeldhouwers van de Brusselse artistieke stromingen van het fin de siècle.

Het Charliermuseum is een juweel, een trots voor onze gemeente, haar inwoners en haar bezoekers.

Dit Huismuseum, dat steeds in beweging is, blijft inspireren en onthaalt met elegantie en warmte muziekconcerten, meditatie, sessies van muzikale bewustwording voor de allerkleinsten, tentoonstellingen...

De Gemeente zet hiermee de ziel van dit huis voort, van de eerste eigenaar en van alle kunstenaars die er hun stempel hebben gedrukt : creëren, ontdekken, verwonderen, overbrengen en inspireren.

Ik hoop dat u al deze energie mag voelen tijdens uw bezoek.

De Burgemeester,
Emir Kir

De Schepen van Franstalige cultuur,
Mohammed Jabour

01/ Verstedelijking

Félix Mommen, fabrikant van materiaal voor kunstenaars, vestigde zich in 1874 in de Liefdadigheidsstraat. Hij verwelkomde er tal van beroemde klanten (Rik Wouters, Octave Maus ...) en stelde ateliers ter beschikking van schilders en beeldhouwers (zoals Guillaume Van Strydonck, Charles Van der Stappen, ...).

Theo Van Rysselberghe, Félix Mommen, olieverf op doek.
Verzameling Chartiermuseum

Aan het eind van de achttiende eeuw verloor de oude verdedigingsgordel rond Brussel zijn functie, bovendien belemmerde het de mobiliteit en het vrije verkeer van goederen.

Op initiatief van Jozef II ging men in 1782 van start met de ontmanteling van de vestingen. Dit werd later opgepikt door Napoleon I (decreet van 19 mei 1810) en in 1814 won architect Jean-Baptiste Vifquain de wedstrijd genaamd "Verfraaiingen van Brussel. Algemeen project voor de lanen". De afbraak van de vestingen vanaf 1819 leidde tot enorme werkzaamheden en nam zo'n twintig jaar in beslag.

Tussen 1830 tot 1850 vervijfoudigde de bevolking van Sint-Joost-ten-Node. Deze demografische groei kan onder andere verklaard worden door verschillende uitbouwen: een brede laan die langs het hele gemeentelijke grondgebied liep, nieuwe pleinen en wijken werden aangelegd, de Koningstraat werd doorgetrokken (1827), de Kruidtuin (1826-1829) en het Noordstation (1841-1846) gebouwd.

Kunstlaan begin XXste eeuw, Brussel
Lagaert uit, nr. 283. Oude briefkaart

Welstellende Brusselaars (adel, industriëlen, bankiers,...) vestigden zich op de vrijgekomen terreinen: de statige woningen van statisticus Adolphe Quetelet (het Observatorium, 1826-1832), van violist Charles-Auguste de Bériot (1841, huidige Gemeentehuis), van de architecten Antoine Trappeniers (1851) en Jean-Pierre Cluysenaar (1841) en de woning van Charles Jean Van Hoogten, raadsman bij het Hof van Beroep (1844, huidige Chartiermuseum).

De metamorfose van de stad zorgde ook voor de komst van kunstenaars. Zij zagen de kans om deel te nemen aan de verfraaiing van de hoofdstad en werden aange trokken door de aanwezigheid van een goegede klasse met een neus voor kunst. Hun ontmoetingen vonden plaats in kringen en salons, meestal in de privé-woningen van vooraanstaande figuren.

02/ Het nieuwe bouwen

Tijdens de 19de eeuw kwam de architectuur voor nieuwe uitdagingen te staan. De industrialisering had nood aan grote nutsvoorzieningen zoals spoorweginfrastructuur, bruggen, fabriekshallen, mijnschachten, ziekenhuizen, gevangnissen, scholen,... Hierdoor kwam de ingenieursbouwkunde op het voorplan.

In Brussel werden grote openbare gebouwen in eclectische of in neostijlen opgetrokken, zo ondermeer de Nationale bank (1860-1875) of de modernisering van de Hallepoort (1860) door Hendrik Beyaert, het Beursgebouw door Léon Pierre Suys (1868-1873), het Koninklijk Conservatorium door Jean-Pierre

Cluysenaar (1872-1876), het stadhuis aan Schaarbeek door Jules Van IJsendijck (1884-1887)...

De ingenieurskunde en de mechanisering van de staal- en glasproductie enerzijds, de romantische herontdekking van het architecturale verleden (John Ruskin en de Arts&Craftsbeweging) anderzijds zullen in het laatste decennium van de 19de eeuw een goede voedingsbodem zijn voor de ontwikkeling van de Art Nouveau-stijl.

Joseph Poelaert, Justitiepaleis.
Brussel, 1860-1883. Verzameling AAM

Een groot Justitiepaleis in eclectische stijl werd tussen 1860 en 1883 gebouwd door **Joseph Poelaert**.

Joseph Paxton, Crystal Palace
Londen, 1850-1851. (afgebrand in 1936)
Prent van John Tallis.

Voor de Wereldtentoonstellingen in Londen in 1851 bouwde tuinman **Joseph Paxton** een bouwwerk met een enorme oppervlakte (84.000 m²) in gietijzer, glas en hout.

Alphonse Balat, Wintertuin, serres op het koninklijk domein, Brussel, 1874-1880
Verzameling AAM

Tussen 1874 en 1876 bouwde Alphonse Balat de Wintertuin als onderdeel van de koninklijke tropische broeikas. Het is een voorbeeld van een transparante architectuur waarin glas en ijzer de belangrijkste bouwmaterialen vormen.

Architect **Jean Baes** gebruikte gietijzeren balkons bij de verbouwing van een 18de-eeuws wapenarsenaal tot Koninklijke Vlaamse Schouwburg (1887). Hij oriënteerde het gebouw in neo-Vlaamse renaissancestijl anders en gebruikte ook binnenin gietijzeren elementen, wat tegemoet kwam aan de noden voor brandveiligheid.

Jean Baes, Koninklijke Vlaamse Schouwburg, Brussel, 1883-1887.
Verzameling AAM

Ernest Hendrickx, architect van vele scholen waaronder de Universiteit van Brussel in de Stuiversstraat, was in de leer geweest bij Emmanuel Viollet-Le-Duc, die door zijn geschriften en restauraties van gotische gebouwen de belangstelling voor de oude ambachtelijke technieken opwekte.

Ernest Hendrickx, Universiteit van Brussels, Stuiversstraat, doorsnee van de grote vestibule, 1885. L'émulation, Pl. 39-40, 1891, Verzameling AAM

03/ Opleiding en het begin van de carrière van architect Victor Horta (1861-1947)

Victor Horta werd op 6 januari 1861 geboren in Gent. Na studies aan de Academie voor Schone Kunsten in Gent (1874-1877), liep hij twee jaar stage bij Jules Debuys-son, architect en interieurontwerper in Parijs.

Tussen 1881 en 1885 volgde hij een architectuuropleiding aan de Academie voor Schone Kunsten in Brussel. Hij liep stage bij architect Alphonse Balat, de architect van de Serres van het koninklijk domein.

In 1884 won hij de Prijs Godecharle en een jaar later bouwde hij drie huizen in zijn geboortestad, in de Twaalfkamerenstraat. Hij sleepte twee opdrachten voor openbare monumenten in de wacht.

Portret van Victor Horta @Verzameling AAM

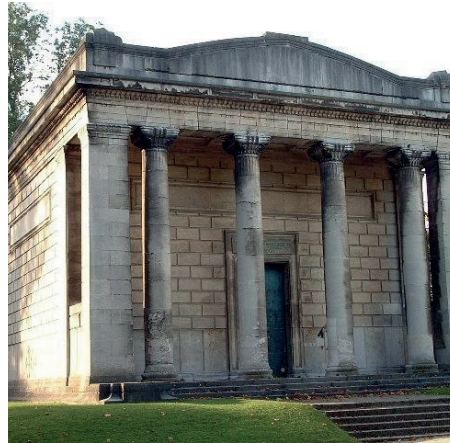
04/ De verbouwingen van het herenhuis van Cutsem

Guillaume Chartier, Louis Gallaitmonument, Doornik @Stad Doornik

In 1889 werd in Doornik een prijskamp uitgeschreven voor een monument ter nagedachtenis aan de pas overleden historieschilder Louis Gallait.

Beeldhouwer Guillaume Chartier won de opdracht. De plannen voor de sokkel werden op 20 december 1890 getekend door Victor Horta. Dit betekende de eerste samenwerking voor de beeldhouwer en de architect.

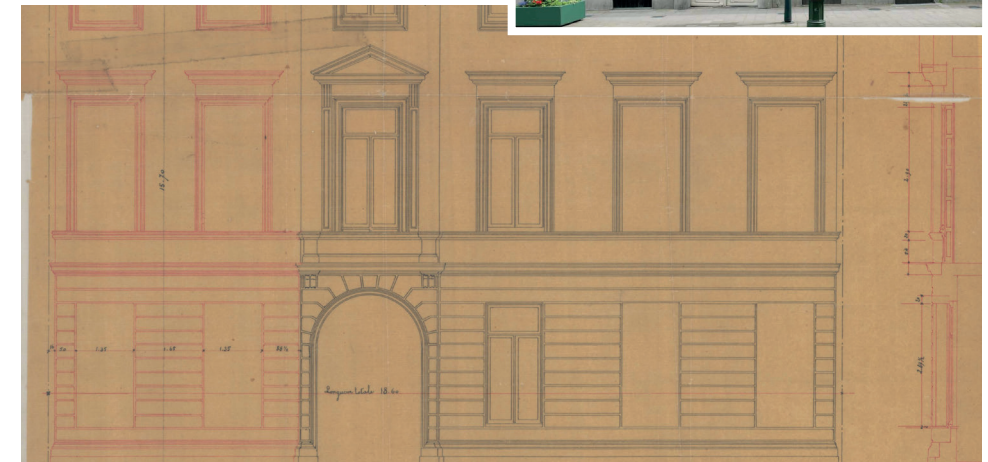
Victor Horta, Tempeltje van het reliëf De menselijke Driften, 1889-1897, Brussel @Verzameling AAM 2012 Sofam, België

Vanaf 1889 realiseerde Victor Horta het tempeltje dat het grote hoogrelief van Jef Lambeaux De menselijke Driften beschermt. Opmerkelijk zijn het bovenlicht en de voorzichtige aanzetten van Horta's specifieke vormtaal.

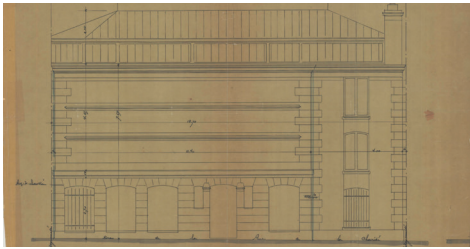
In 1890 kreeg Victor Horta opdracht het herenhuis Van Cutsem, gelegen aan de Kunstlaan 16 in Sint-Joost-ten-Node, te moderniseren. Deze uitbreiding werd twee jaar later gevolgd door een tweede, op het naburige perceel. De verbouwingen werden gerealiseerd tussen 1890 tot 1893 en zijn dus een overgangswerk tussen een nauwgezet neoclassicisme (huis Matyn - 1890) en de ontwikkeling van zijn Art Nouveau-stijl (huis Autrique en herenhuis Tassel - 1893).

In 1890 startte Victor Horta met de verbouwing van het achterste gedeelte van het gebouw aan de Kunstlaan 16 dat uitkijkt op de Liefdadigheidsstraat 42. De stallen, bijgebouwen en dienstingang maakten plaats voor een glazen galerij op het gelijkvloers van de Kunstlaan maar op de eerste verdieping van de Liefdadigheidsstraat, gezien de helling van het terrein.

In 1892 vroeg Henri Van Cutsem aan Victor Horta de gevel van het aanpalende gebouw op nr 15, dat hij onlangs aangekocht had, te slopen. De architect bracht eenheid tussen de nieuwe gevel en de bestaande in neoclassieke stijl en verbond alle verdiepingen harmonieus met elkaar. Achteraan bouwde hij een tweede glazen galerij of "wintertuin" die hij met de eerste verbond.

Ontwerptekening, 1892 - Archief Sint-Joost-ten-Node, bouwtoelating 4341

Verbouwing van de stallingen tot glazen overkapping. Plan. Archief Sint-Joost-ten-Node, bouwtoelating 1854 en 3854 @2012, SOFAM, België

Op het gelijkvloers realiseerde Horta een aantal glazen uitstalkasten. De verschillende elementen ervan vormen een transparante scheiding tussen de rooksalon (aan de Kunstlaan), de vestibule en de wintertuin aan de achterkant van het gebouw. Dit geheel is een architecturale getuigenis van de zoektocht van Horta naar licht en transparantie.

De buitenmuur van de galerij bestrijkt aan de zijde van de Liefdadigheidsstraat de eerste verdieping, op het gelijkvloers bevindt zich de huidige conciërgewoning. De architect heeft door het gebruik van diverse bouwmaterialen de gevel opgedeeld in twee zones die de verschillende functies van het gebouw benadrukken.

Gevel, Liefdadigheidsstraat. (De architect bracht kleine wijzigingen aan in het eerste ontwerp). Foto Philippe De Gobert AAM @2012, Sofam, België

Op de eerste verdieping voorzag hij een blinde muur in witte zandsteen van Gobertange, voorzien van een dubbele glazen overkapping. In deze besloten ruimte met van boven invallend licht blijft alle muurruimte beschikbaar voor de opstelling van kunstwerken.

Op het gelijkvloers is de gevel van de huidige conciërgewoning opgetrokken in blauwe hardsteen (arduin) met vier grote ramen, een deur en twee venstertjes aan weerszijden van de ingang deur. Alle lateien in boogvorm zijn geïntegreerd in een uitgekiend ontwerp onder een arduinen cordonlijst.

Rechts bouwde de architect een meer functioneel bakstenen gebouw met drie bouwlagen en met eenvoudige, rechte lateien in blauwe hardsteen. Deze "schacht" verschaft de onderhouds- en technische diensten toegang tot de glaspartij.

Rode stip: het CharlierMuseum

- ① Madouplein
- ② Wetstraat
- ③ Kunstlaan
- ④ Liefdadigheidsstraat

Het terrein tussen de Kunstlaan en Liefdadigheidsstraat volgt het traject van de versterkingen van het bastion van de Leuvense Poort. Dit verklaart de driehoekige vorm.

05/ Vernieuwingen

Het licht stond reeds centraal in dit ontwerp van Victor Horta. Het door de glaspartijen invallend licht wordt verder verspreid in de ruimten. Dit vinden we terug in zijn latere ontwerpen voor woningen en herenhuizen, winkelruimten, musea, het Volkshuis en het Centraal Station.

Ook in zijn persoonlijke woning heeft Horta een dubbele glazen overkapping geplaatst boven de trap, waarbij de buitenste glaspertij de decoratieve motieven in het gekleurde Amerikaans glas beschermt.

Horta koos de bouwmaterialen naargelang hun functie in het concept. Zo bracht hij metalen structuren aan voor de glaspertijen. Later raakte hij nog enthousiaster over de materialen kenmerkend voor de ingenieursarchitectuur van zijn tijd (glas en metaal) en wendde ze veelvuldig aan in gevels en interieurs.

De eerste glazen overkapping is aan de buitenkant bol en onregelmatig van vorm. Aan de binnenkant heeft het de vorm van een onregelmatige zeshoek.

De tweede glazen overkapping is rechter en klassieker van vorm. Deze wordt bepaald door de meer rechthoekige vorm van het terrein en heeft aan de kant van de Kunstlaan de vorm van een tweedelig zadeldak en aan de kant van de Liefdadigheidsstraat de vorm van een schilddak.

In de **gevel** aan de Liefdadigheidsstraat maakte hij een duidelijk onderscheid tussen de constructie in steen en die in baksteen: links is de architecturale uitdrukking "nobeler", rechts bevindt zich een meer "alledaags" gedeelte. De arduinen negblokken aan de hoeken verweven het geheel toch tot een eenheid.

In sommige latere creaties verwijst dit verschil in het gebruik van materialen naar de dualiteit tussen de voorgevel, die zichtbaar is voor het publiek, en de achtergevel die verborgen zit achter de tuin.

Wintertuin, 1892
Foto Philippe De Gobert / AAM @2012, SOFAM, België

Rechte glasoverkapping van de wintertuin van binnen gezien.
Foto Philippe De Gobert / AAM @2012, SOFAM, België

De uitbreiding van het herenhuis Van Cutsem vertoont een aantal architecturale thema's die later door Horta verder zullen worden uitgebouwd:

- ➔ een gebogen basis in arduin waardoor het gebouw zichtbaar in de grond "wortelt";
- ➔ de beeldhouwde elementen in blauwe hardsteen aan de ramen van het gelijkvloers maken de verticale en horizontale verbindingen van de diefijzers met de muur dynamisch;
- ➔ de diefijzers en roosters zijn verankerde elementen;
- ➔ de gebogen glaspartij van de galerij herinnert aan de koninklijke broeikassen te Laken van Alphonse Balat, de Sint-Hubertusgalerijen van Jean-Pierre Cluyse-naar en de elementen van Ernest Hendrickx voor de Universiteit van Brussel in de Stuiversstraat.

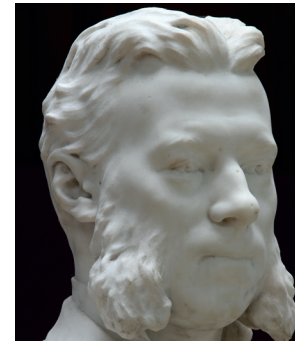

concertzaal, 1890
Foto Philippe De Gobert / AAM @2012, SOFAM, België

Bolle glasoverkapping van de concertzaal
Foto Philippe De Gobert / AAM @2012, SOFAM, België

06/ Bouwheer Henri Van Cutsem

Guillaume Chartier. Henri Van Cutsem,
Wit marmer van Carrara, 1900
Verz. Museum voor Schone Kunsten Doornik
@Stad Doornik

Henri Emile Van Cutsem (1839-1904) betrok tot 1890 de ouderlijke woning op de hoek van de Asstraat en de Kruidtuinlaan, op loopafstand van het hotel de Suède.

In 1874 begon hij schilderijen van Henri de Braekeleer, Joseph Coosemans, David Oyens, Joseph Lies en Charles Degroux te verzamelen. Hij kreeg de smaak van kunstsalons en culturele ontmoetingen te pakken bij zijn tante, de barones van Diest. Zij woonde op de Kunstlaan nr 24.

Henri Ottevaere beschreef de bouwwerkzaamheden als volgt: « Toen Laure Van Cutsem overleed, had haar broer Henri het grootste deel van haar erfenis verkocht, maar hij had het gebouw behouden. Toen schakelde hij de jonge architect Horta in om de galerij die hij van plan was te realiseren, onder handen te nemen. Toen de galerij eenmaal was gebouwd, begon hij zijn collecties uit te breiden, want hij was een fervent liefhebber van schilderen tekenkunst en beeldhouwkunst, evenals van literatuur en muziek»

Filantroop Henri Van Cutsem wilde jonge kunstenaars helpen en moreel verheffen.

« Deze slimme mecenas was van mening dat het, om een ware kunstenaar te worden, van essentieel belang was een opleiding als humanist te volgen. Het doel dat de Brusselse mecenas nastreefde wanneer hij een kunstenaar onder zijn hoede nam, was vooral om hem boven zichzelf uit te tillen. Van Cutsem ontving zijn beschermelingen in Brussel en in zijn villa in Blankenberge. Hij toonde hen zijn schilderijen, zijn snuisterijen en zijn boeken om hun smaak te ontwikkelen. Hij spoorde hen aan om te reizen. »

Concertzaal, oude briefkaart - Archief Chartiermuseum

De kunstenaars Jean-François Portaels en Charles Van der Stappen fungeerden mogelijk als contactpersoon tussen architect en bouwheer. Op een foto gemaakt door een neef van Henri Van Cutsem tijdens de lente van 1890 in de tuin van de (verdwenen) woning in de Asstraat kunnen we naast Van Cutsem en Charlier het bevriend echtpaar Henrijean onderscheiden, de kunstcriticus Verdavaine, schilder Louis Pion, auteur Lucien Solvay maar ook, bescheiden, op de bovenste rij rechts, Victor Horta.

Pal onder hem kijkt zijn eega Pauline Heyse, zoals ook Mevrouw Henrijean, geamuseerd naar beeldhouwer Godfried Devreese (1861-1941). Devreese en Horta werkten veelvuldig samen, na gezamenlijke academiejaren waren ze in 1888 beide lid geworden van de vrijmetselaarsloge Les Amis philanthropes. De kring beeldhouwers Charlier, Van der Stappen en Devreese hebben de mecenas naar alle waarschijnlijkheid in aanraking gebracht met de pionier van de Art Nouveau.

Oleffe beschreef de zondagsdiners en concerten in de salons aan de Kunstlaan 16:

« Er werden talrijke bijeenkomsten gehouden in dit hotel en na het diner werd er muziek gemaakt. Tot de oudste stamgasten behoorden notaris Damiens en zijn zonen, die neven waren van de eigenaar van het huis. Er waren ook de beeldhouwers Van der Stappen en Devreese, de schilders Stobbaerts en Struys, de architect Horta en de kunstcriticus Verdavaine. Bij deze eerste groep voegden zich de broers Louis en Joseph Pion, André Collin, Ottevaere, Hoorickx, dokter Henrijean en zijn vrouw en natuurlijk Charlier en zijn vrouw, evenals haar broer, de violist Agniez.

Na de maaltijd schoven de bedienden het tapijt opzij dat de concertzaal van de eetkamer scheidde. De beste instrumentalisten en de beste zangers lieten van zich horen in de salon aan de Kunstlaan. Wanneer Agniez geen concert organiseerde in de Kunstlaan, nam de heer des huizes zijn gasten mee naar de Muntshouwborg. Hij wilde hen niet alleen vermaken, maar ook hun smaak vormen en hen laten wennen aan het voeren van discussies. »

Andere graag geziene gasten waren Gustave Van Aise, Pieter Braecke en de Vingtisten Guillaume Van Strydonck, Willy Finch en James Ensor, de schrijver Edouard Hannon, die ook liederen schreef, en schilder-criticus Jules Dujardin.

Henri Van Cutsem en vrienden in de tuin van de Asstraat, omstreeks 1900.

Rechtstaand van links naar rechts: Dr Henrijean, Henri Van Cutsem, Guillaume Chartier, Lucien, « ik », Victor Horta, papa, Louis Pion, Joseph Pion, Lucien Solvay. Zittend van links naar rechts: Mme Henrijean, Godefroid Devreese, Mme Horta, Melle Picard, Georges Verdavaine.

Foto geannoteerd door de neef van Henri Van Cutsem - Archief Charliermuseum

In het Brussel van de Belle Epoque gonsde het van artistieke bedrijvigheid. Van Cutsem bezocht de Salons en volgde de kunstkringen l'Essor, Voorwaarts, Le Labeur en Pour l'art op de voet.

In 1881 hadden Octave Maus, Edmond Picard en Victor Arnould het tijdschrift L'art Moderne opgericht. Twee jaar later richtte Maus, pleiter van een esthetisch universalisme, Les XX op.

Oleffe vergeleek hen:

« (Van Cutsem) is de man van het gematigde naturalisme. Ook hij oefende een grote invloed uit. Minder duidelijk dan die van zijn machtige burens, maar misschien wel duurzamer. Die invloed kwam voort uit de weloverwogen gunst die Van Cutsem aan bepaalde personen van zijn keuze schonk. Maus en Picard vormden de ene kant. Van Cutsem bevond zich aan de andere kant en, opnieuw, werkten ze samen als complementaire figuren. »

Bij gebrek aan een wettige erfgenaam zocht Van Cutsem naar oplossingen in zijn geboortestad Brussel maar wanneer, na de weigering door het Museum van Schone Kunsten van een naakt van Léonce Legendre, ook het project om zijn collectie in het stadsmuseum Het Broodhuis op te nemen afsprong, groeide het plan om zelf een museum te bouwen. In 1903 vroeg hij aan Victor Horta om een museum in Doornik te ontwerpen. Vanaf 1904 zullen Guillaume Chartier en de architect het project volgen en in 1928 zal het Museum voor Schone Kunsten te Doornik bijna gelijktijdig met het Charliermuseum ingehuldigd worden.

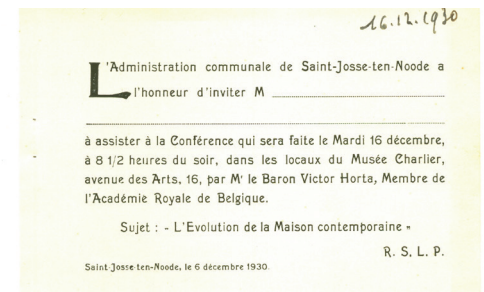

Interieur Charliermuseum met werken van Guillaume Chartier en Léonce Legendre. Oude foto, archief Charliermuseum

Victor Horta, Museum voor Schone Kunsten Doornik - @Stad Doornik - @2012, SOFAM, België

Lucien Solvay, de eerste conservator van het Charliermuseum, organiseerde lezingen namelijk met Victor Horta als spreker. De respectievelijke data en onderwerpen van zijn avondlezingen waren « L'évolution de la maison contemporaine » op 16 december 1930, « Entretien sur l'architecture » op 7 november 1933 en « L'architecture sans patrie » op 4 februari 1936.

Uitnodigingskaart - Archief Charliermuseum

